

BUDOWNICTWO Z MATERIAŁÓW MIEJSCOWYCH NA KILKU PRZYKŁADACH Z GMINY WYSOKIE MAZOWIECKIE (NA POGRANICZU PODLASKO-MAZOWIECKIM)

Magdalena Maria Kurnicka*, Natalia Pietrusewicz*, Jarosław Szewczyk**

*Studentki Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej

** Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok

E-mail: kurnicka.magdalena.maria@gmail.com, n.nowicka@op.pl

E-mail: j.szewczyk@pb.edu.pl

LOCAL MATERIALS IN VERNACULAR ARCHITECTURE, ON EXAMPLES IN WYSOKIE MAZOWIECKIE COMMUNE (PODLASIE-MAZOVIA REGIONS, N-E POLAND)

Abstract

Field surveys in rural areas of Wysokie Mazowieckie commune, N-E Poland, have been performed in November, 2015, resulting with information about three houses made of local materials. Two buildings are of vernacular stackwall construction (of 1950's origin) and the third one is the contemporary strawbale house. The stackwall buildings are noteworthy as part of the local architectural heritage in the region, in spite of the common prevalence of log houses. The strawbale house is interesting as it reveals growing architectural and social concern in eco-architecture.

Moreover, all the mentioned architectural objects are the subject of examination of the common attitude towards local materials and local technologies as part of heritage or part the contemporary "technology alphabet". The authors claim that the relevant social attitude discourages architects and eventually results with dull architecture.

Streszczenie

W listopadzie 2015 roku przeprowadzono badania terenowe w gminie Wysokie Mazowieckie i znaleziono trzy domy mieszkalne z nietypowych budulców: dwa sprzed półwiecza mają ściany z polan opałowych, a jeden wzniesiono współcześnie w technologii stawbale, czyli słomoglinanej (towarzyszy mu też słomogliniany garaż). Autorzy uważają je (zwłaszcza dwa pierwsze) za godną uwagi część lokalnego dziedzictwa technologicznego i architektonicznego, wyróżniającego się na tle drewnianej zabudowy regionu.

Przedmiotem refleksji i wnioskowania są też postawy wobec tego dziedzictwa oraz jakość form architektonicznych we współczesnych obiektach z alternatywnych parabudulców. Wyprowadzono wniosek, że obawy inwestorów skłaniają projektantów do swego rodzaju populizmu architektonicznego i zniechęcają do poszukiwania odpowiednich form współczesnych.

Keywords: vernacular architecture; clay buildings; building with earth; cob; Zambrów county

Słowa kluczowe: architektura rodzima; budownictwo gliniane; budownictwo z ziemi; glinobitka; powiat zambrowski

WPROWADZENIE

W dotychczasowym polskim piśmiennictwie naukowym kwestie alternatywnych rozwiązań budowlano-architektonicznych analizowano w kilku szerokiach ujęciach problemowych: rozważano ich wartości ekonomiczne, ekologiczne (czasami prozdrowotne) czy

też – jak w pracach Teresy Kelm¹ – wartość kulturową, wartość historyczną, wartość dziedzictwa. Natomiast ewentualne studia przypadków są w tej tematyce rzadkością i występują często tylko w skrótowej (lub wręcz szczątkowej) postaci, głównie w opracowa-

niach nie tyle naukowych, co informacyjnych, poradnikowych i popularyzatorskich; również niewiele prac poświęconych jest regionalizacji budownictwa z gliny², słomy i podobnych materiałów miejscowych (wyjątkiem jest tradycyjne budownictwo drewniane mające bardzo obszerną bibliografię). Tymczasem właśnie studia przypadków są najważniejszym fundamentem późniejszego wnioskowania problemowego, w tym prac syntetycznych na temat aspektów kulturowych i ekonomicznych związanych z budowlanym i architektonicznym zastosowaniem nietypowych ekobudulców i materiałów miejscowych.

Wydaje się więc, że bardzo potrzebne są wąskie opracowania studialne, w tym studia przypadków i analizy stosowania gliny, słomy i podobnych budulców w architekturze regionalnej czy nawet lokalnej, jako przyczynki do późniejszych badań syntetyzujących i jako podstawa do wnioskowania i uogólnień. Niniejszy artykuł jest takim właśnie przyczynkiem. Przedmiotem badań jest tu dawne i obecne budownictwo z materiałów miejscowych na terenie gminy Wysokie Mazowieckie.

1. PRZYKŁADY BUDYNKÓW Z MATERIAŁÓW MIEJSCOWYCH W GMINIE WYSOKIE MAZOWIECKIE

1.1. Współczesny dom w Wysokim Mazowieckiem

W samym mieście Wysokie Mazowieckie finalizowana jest budowa domu szkieletowego (szkielet wykonano w technologii *Mitek* ze słomianym wypełnieniem pól szkieletu (technika *strawbale*). Ściany wykończono tynkiem glinianym, a dach pokryto wiórem osikowym (ryc. 1). Budowę rozpoczęto w 2012 roku. Projektantem obiektu jest arch. Jacek Gałęska (absolwent Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, prowadzący biuro projektowe w Łowiczu), a wykonawcą prac związanych z zastosowaniem technologii naturalnych – firma „Biobudownictwo Janusz Świdorski”.

Co ciekawe, inwestorzy zdecydowali się w tej samej konstrukcji typu *strawbale* wznieść również towarzyszący domowi spory garaż (ryc. 2 i 3). Oba obiekty mają formy mało oryginalne, co projektant uzasadnił następująco: „*Te tradycyjne, znane od pokoleń technologie, wzbogacone o współczesną wiedzę techniczną, pozwalają tworzyć budownictwo energooszczędne, trwałe i zdrowe, niczym nie różniące się wizualnie od budynków, do jakich przywykliśmy*”³.

Ryc. 1. Dom słomogliniany w Wysokim Mazowieckiem; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 1. A strawbale house in Wysokie Mazowieckie; photo by N. Pietruszewicz, 2015

Ryc. 2. Garaż słomogliniany w Wysokim Mazowieckiem; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 2. A strawbale garrage in Wysokie Mazowieckie; photo by N. Pietruszewicz, 2015

Ryc. 3. Garaż słomogliniany w Wysokim Mazowieckiem – detal podczas prac budowlanych; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 3. A strawbale garrage in Wysokie Mazowieckie – an interior detail; photo by N. Pietruszewicz, 2015

¹ T. Kelm, *Architektura ziemi – tradycja i współczesność*, Wydawnictwo MURATOR, Warszawa 1996. Także T. Kelm, D. Długosz-Nowicka, *Budownictwo z surowej ziemi – idea i realizacja*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2011.

² Zob. dość charakterystyczny przykład takiego opracowania: M. Łukaszewicz (1959), *Budownictwo wiejskie z gliny w województwie biłostockim*, „Budownictwo Wiejskie” nr 8, t. 11, PWRiL, Warszawa, s. 21-24.

1.2. Dom z polan w Mścichach (nr 18)

Badany budynek pochodzi z około 1950 roku i jest stosunkowo duży jak na miejscowe warunki i okres jego powstania: ma rzut prostokąta o wymiarach 10 x 7,5 m. Dom stoi na niewielkim wzniesieniu. Poddasze jest nieużytkowe, dach o konstrukcji naczółkowej kryty eternitem z kalenicą równoległą do przylegającej doń ulicy (ryc. 4).

Ryc. 4. Budynek z polan opałowych w Mścichach; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 4. A cordwood masonry house in Mścichy; photo by N. Pietruszewicz, 2015

Dom ma ściany z drewna opałowego (jest to technika zwana w piśmiennictwie międzynarodowym *cordwood masonry* albo *stackwall*) układanego na ogół prostopadle do powierzchni ściany i spajanego zaprawą wapienną. Posadowiony jest na wysokiej kamiennej podmurówce (również kamienie wiązane są zaprawą wapienną). Do wzniesienia domu wykorzystano około 30 tysięcy drobnych szczap lub polan, starannie rąba-

Ryc. 5. Ujęcia konstrukcji ścian budynku z polan opałowych w Mścichach; fot. N. Pietruszewicz, 2015

Fig. 5. Cordwood masonry walls in the house in Mścichy; photo by N. Pietruszewicz, 2015

nych. Ściany te nie są otynkowane, lecz zachowały się w dobrym stanie, mimo że budynek ostatnimi laty nie był użytkowany ani opalany (ryc. 5). Obecny właściciel nabył go przed kilku laty i nie posiada szczegółowych informacji na temat powstania obiektu⁴.

Okna i drzwi wstawiono w ościeża wmurowane w ściany z polan opałowych, przy czym w strefach węgarów i nadproży polana są rozmieszczone gęściej, naprzemianlegle (na przemian prostopadle i równoległe do lica ściany; ryc. 6). Podobnie jest też w narożach. Taki układ polan tworzy wiązanie, czyli *wątek*, i w ten sposób wzmacnia ścianę, chroniąc ją przed spękaniem lub rozwarstwieniem.

W domu są trzy pokoje, kuchnia i sień. W kuchni mieści się duży piec kaflowy połączony kanałem z małym piecem znajdującym się w sąsiednim pokoju.

1.3. Dom z polan w Brykach (nr 56)

Dom powstał około 1960 roku. Jest rozplanowany na rzucie 9 x 6,5 m i stoi równoległe do ulicy. Choć rozplanowany jako prostokąt, ma również drewniany ganek dostawiony przy swej krótszej (szczytowej) ścianie.

Również w tym przypadku ściany wzniesiono z drewna opałowego układanego tak, jak we wcześniej opisanym obiekcie, i podobnie jak w tamtym przypadku spajanego zaprawą wapienną. Posadowiony jest na podmurówce murowanej z cegły pełnej. W domu znajduje się poddasze nieużytkowe, którego ścianka szczytowa (trójkąt frontonowy) została wykonana z cegły pełnej znacznie później niż dom (być może wzniesiono ją po usunięciu starszego frontonu, który spróchniał lub uległ innego rodzaju uszkodzeniom). Dach dwuspadowy o konstrukcji krokwiowej jest pokryty eternitem.

Konstrukcja ścian oraz rozwiązania technologiczne i materiałowe w strefach newralgicznych (węgary, nadproża, naroża i pas gzymsowy – ryc. 9 i 10) są identyczne jak w domu w Mścichach, co nasuwa wniosek, że oba te domy wykonali zapewne ci sami rzemieślnicy budowlani. Stan techniczny wydaje się średni: oprócz kilku większych spęknięć w narożnikach (ryc. 10) uwagę zwraca brak tynków (choć na elewacji widoczne są pozostałości po dawnym tynku) oraz wynikająca z jego braku pewna nierówność i chropowatość ścian, całkowicie jednak zrozumiała, jeśli uwzględnimy zastosowaną tu konstrukcję i wiek budynku.

Budynek pełni dwie funkcje: jego lewa strona mieści niewielki sklep spożywczy, zaś prawa strona to część mieszkalna właścicielki sklepu. Wejście do sklepu prowadzi przez wspomniany dobudowany ganek.

Ryc. 6. Budynek z polan opałowych w Mścichach – węgry i nadproża ; fot. N. Pietruszewicz, 2015
Fig. 6. Cordwood masonry walls in the house in Mścichy; photo by N. Pietruszewicz, 2015

2. DYSKUSJA

Opisane powyżej współczesny dom i garaż o konstrukcji szkieletowo-słomianej w Wysokiem Mazowieckiem wznoszone są przez właścicieli świadomych wartości tkwiących w tej konstrukcji i materiale. Konstrukcję szkieletową z wypełnieniem słomianym postrzegają oni bowiem jako prozdrowotną i ciepłą, zatem pozwalającą na oszczędności energetyczne podczas użytkowania. Ale czy ta percepcja konstrukcji, technologii i materiału jest powszechna? Zaledwie dwa budynki wznoszone przez tych samych inwestorów to za mało na wyciąganie ostatecznych wniosków w kwestii powszechnej świadomości inwestorskiej na badanym terenie, to jest w gminie Wysokie Mazowieckie. Trudno też określić kosztocłonność takiej budowy, gdyż tego typu obiekty często wznoszone są siłami własnymi inwestorów, co utrudnia oszacowanie finalnych kosztów powstania budynku. Z innych źró-

deł, w tym notatek prasowych zawierających wywiady z inwestorami wznoszącymi podobne obiekty, dowiadujemy się jednak, że ekobudownictwo z drewna, gliny i słomy nie jest tańsze od realizowanego z użyciem powszechnie używanych technologii i materiałów, mimo że same budulce są rzeczywiście bardzo tanie, a niekiedy pozyskiwane niemal bez dodatkowych kosztów (głina z wykopów, słoma).

Zaś co do znacznie starszych budynków w Mścichach i Brykach, ich istotność poznawcza polega między innymi na tym, że ich odnalezienie nieznacznie poszerza zasięg konstrukcji z drewna opałowego, zdelimitowanej w 2010 roku przez Jarosława Szewczyka i wyznaczonej mniej więcej przez oś Oszmiana-Ciechanowiec⁵. Z drugiej jednak strony obecnie nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć na pytanie, czy gmina Wysokie Mazowieckie stanowi rubież występowania

³ Cytat pochodzi z internetowego portalu projektanta, to jest firmy Jacek Gałęska Architekt: <http://jg-architekt.manifo.com> (dostęp 29.03.2016).

⁴ Wywiad z obecnym właścicielem posesji przeprowadzono 10 listopada 2015 roku. Ujawnił on, że dom jest niezamieszany od ponad 10 lat, to jest od śmierci ówczesnych gospodarzy.

⁵ Jarosław Szewczyk w swej monografii poświęconej budownictwu z polan opałowych w Polsce (*Budownictwo z polan opałowych – cordwood masonry albo stackwall*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej Białystok 2010) wymienia około 280 budynków z polan opałowych, lecz nie wspomina o żadnym z gminy Wysokie Mazowieckie.

Ryc. 7. Budynek z polan opałowowych w Brykach;
 fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 7. A cordwood masonry house in Bryki;
 photo by M. Kurnicka, 2015

Ryc. 8. Budynek z polan opałowowych w Brykach;
 fot. M. Kurnicka, 2015

Fig. 8. The cordwood masonry house in Bryki;
 photo by M. Kurnicka, 2015

takich konstrukcji, czy też występują one także na terenach położonych dalej na zachód, północny zachód i północ od obszaru tej gminy. Nie udało się też uzyskać szczegółowych informacji o powstaniu opisanych tu budynków (wywiadów z budowniczymi, informacji o początkach istnienia tej techniki w badanej gminie) ani oceny ich zasadności ekonomicznej. W związku z tym przedstawione poniżej wnioski zaprezentowano tu na prawach hipotez.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Współczesne budynki z parabudulców realizowane są z pełną świadomością wartości przypisywanych im w kontekście współczesnych mód architektonicznych, takich jak *ekoarchitektura*, *ekobudownictwo* czy *biobudownictwo*. Autorzy i wykonawcy takich domów afiszują się ze swymi realizacjami (czego przykładem jest opisany tu dom w Wysokim Mazowieckiem⁶), reklamując je jako „budownictwo energooszczędne, trwałe i zdrowe (...), a przy tym tańsze w budowie i dużo tańsze w eksploatacji”⁷. Nie łączą oni jednak stosowanych przez siebie rozwiązań technologicznych i materiałowych z miejscową tradycją budowania domów z gliny lub z polan opałowowych. Nawiązują raczej do rozwiązań kosmopolitycznych, opisywanych w literaturze międzynarodowej, zwłaszcza zachodniej.

Alternatywne konstrukcje (takie jak słomogлина, czyli *strawbale*) i materiały (jak polana, glina, słoma, wiór osikowy) uważane są dziś wciąż jeszcze nie jako standardy, lecz jako rozwiązania dla odważnych, poniekąd eksperymentalne, może nawet ryzykowne. Pro-

mując je architekci próbują zatem przezwyciężyć obawy inwestorów, stosując „tradycyjne” formy architektoniczne, przy czym tradycję rozumie się tu w dużym uproszczeniu, nadając budynkom kształty obecne od kilku dekad w specyficznej polskiej *popkulturze architektonicznej* (formy pseudodworkowe, symetryczne z gankiem na osi). Odbija się to ujemnie na estetyce przestrzeni, choć w pewnej mierze służy pozyskaniu inwestorów. Brakuje jednak progresywnych form architektonicznych, bardziej stosownych do glinianego lub słomianego budulca.

Jednak obawy inwestorów przed nieznanymi im konstrukcjami nie dziwią, jeśli uwzględni się fakt, że tego typu konstrukcje nie są też doceniane przez ludność znającą je od wielu dekad. Z wywiadu z mieszkańcami wsi Bryki i Mścichy (przeprowadzonego 10 listopada 2015 roku) wynika, że budynki z drewna opałowego nie są przez nich postrzegane jako nośniki dziedzictwa ani nawet jako lokalna ciekawostka, nie są też utożsamiane z ekobudownictwem. Opuszczone budynki (również inne obiekty, tu niewzględzone, jak też stare chałupy z drewna) przejmowane są często drodze dziedziczenia lub kupowane przez nowych właścicieli ze względu na wartość działki, na której się znajdują. Nieraz pełnią one funkcję spichlerzy lub warsztatów, lub w najlepszym przypadku – jak w jednym z omówionych tu obiektów – sklepów.

Rozmówcy często wspominali o podobnych obiektach (glinianych lub z polan opałowowych), które istniały tu dawniej, lecz zostały już wyburzone, a w ich miejscu powstały nowe murowane domy. Najwyraźniej w gminie Wysokie Mazowieckie istniała szersza tra-

⁶ Zob. <http://jg-architekt.manifo.com/nowa-podstrona-654> [dostęp 29.02.2016].

⁷ Zob. <http://jg-architekt.manifo.com/o-firmie> [dostęp 29.02.2016].

Ryc. 9. Budynek z polan opałowych w Brykach; fot. M. Kurnicka, 2015
Fig. 9. The cordwood masonry house in Bryki; photo by M. Kurnicka, 2015

dycja wznoszenia tanich domów z łatwo dostępnych materiałów, dziś zachowana zaledwie szczątkowo. Milczy o niej dostępne piśmiennictwo naukowe, a opisane tu dwa budynki w Brykach i w Mścichach znajdują się jakby poza zwartym zasięgiem występowania tego typu obiektów na Podlasiu i uzasadniają potrzebę dalszych poszukiwań tego rodzaju dawnych konstrukcji na bardziej rozległym terenie, w tym na całym pograniczu podlasko-mazowieckim, a może nawet jeszcze dalej, już na wschodnim Mazowszu.

LITERATURA

1. **Kelm T. (1996)**, *Architektura ziemi – tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Murator, Warszawa.
2. **Kelm T., Długosz-Nowicka D. (2011)**, *Budownictwo z surowej ziemi – idea i realizacja*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
3. **Łukaszewicz M. (1959)**, *Budownictwo wiejskie z gliny w województwie białostockim*, „Budownictwo Wiejskie” nr 8, t. 11, PWRiL, Warszawa.
4. **Szewczyk J. (2010)**, *Budownictwo z polan opałowych (cordwood masonry albo stackwall)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.

Pracę wykonano w 2015 roku w ramach realizacji badań statutowych Zakładu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego WA PB, nt. *Przekształcenia struktury i krajobrazu miast i wsi Polski Północno-Wschodniej* (nr S/WA/1/12).

Ryc. 10. Budynek z polan opałowych w Brykach; fot. M. Kurnicka, 2015
Fig. 10. The cordwood masonry house in Bryki; photo by M. Kurnicka, 2015